

Kabül ve Red Yönünden ‘Fidâ Hadisi’nin Tahlili

Analysis of the ‘Fida Hadith Narrations’ in Terms of Its Acceptance and Rejection

İsa EREN¹

Salih KESGİN²

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received:15.10.2022

Kabul Tarihi / Accepted:22.11.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1189600

Atıf / Citation: Eren, İ., & Kesgin, İ., (2022). “Kabül ve Red Yönünden ‘Fidâ Hadisi’nin Tahlili” ODÜSOBİAD 12 (3), 2245-2268 Doi: 10.48146/odusobiad.1189600

Özet

İmam Müslim’in *el-Câmi ‘u’s-Sahîh*’i başta olmak üzere muteber hadis kaynaklarında günahkâr Müslümanların cehennemden kurtuluşu için Yahudi ve Hıristiyanların fidye olarak sunulacağı, yine Müslümanların günahlarının Yahudi ve Hıristiyanlara yükleneceğine dair rivâyetler bulunmaktadır. Bu rivâyetlerin, gerek kadim dönemde gerekse yakın dönemde Kur’ân, Sünnet ve akla aykırı olduğu gerekçesiyle zayıf ve mevzû olduğu yönünde görüşler serdedilmiştir. Buna karşı muhaddisler, Müslim hadislerinin sahîh olduğunu, hadislerin Kur’ân ve Sünnet’le çelişmediğini ispatlama sadedinde bir çaba içerisinde olmuşlardır. Bu bağlamda çalışmamızda, ‘fidâ hadisi’nin sened ve metin tenkitleri üzerinden yürütülen tartışmanın mukayeseli değerlendirmesini yapmak hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler Fidâ Hadisi, Müslim b. Haccac, Günah, Yahudi, Hıristiyan.

Abstract

In reliable hadith sources, especially Imam Muslim's al-Jami ‘u al-Sahih, there are hadith narrations that Jews and Christians will be offered as ransom for the salvation of sinful Muslims from Hell, and that the sins of Muslims will be blamed on Jews and Christians. It has been expressed that these narrations are weak (da‘if) or fabricated (mawdu’) on the grounds that they are contrary to the Qur’an, Sunnah and reason, both in the ancient period and in the recent period. On the other hand, hadith scholars have made an effort to prove that hadiths of Muslim's al-Jami ‘u al-Sahih are authentic and that these hadiths do not contradict the Qur’an and Sunnah. In this context, in our study, it is aimed to make a comparative evaluation on the discussion carried out over the sanad and matn criticisms of the “fida hadith” narraions.

Keywords The Fida Hadiths, Muslim ibn al-Hajjaj, Sin, Jewish, Christian.

¹ Sorumlu Yazar; Arş. Gör İsa EREN, Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Hadis Anabilimdalı, E-mail: isaeren@odu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0897-3822>

² Doç. Dr. Salih KESGİN, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis Anabilimdalı, E-mail: skesgin@omu.edu.tr. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4326-0449>

Giriş

Hız. Peygamber'den rivâyet edilen hadislere göre her lâ ilâhe illallah diyen cennete girecek (Buhârî, "Libas", 24 (No. 5827)), günahlarından dolayı cehenneme konulan ama hardal tanesi kadar îmân olanlar da hayat nehrine atıldıktan sonra cennete alınacaktır.(Müslim, "Îmân" 304) Buna ilave olarak Hız. Peygamber'in mü'minlere şefâat (Buhârî, "Salât", 56 (No. 438)) edecek olması da Müslümanlar için ahiret hayatına dair ayrı bir umut kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Bu ve diğer rivâyetlerle Müslümanların, nihai olarak cennete gireceği müjdelenmektedir. Buna karşı Allah'a ve resulüne iman etmeyen Müslümanların dışındaki kitlenin gireceği yerin cehennem olduğu Kur'ân'da vurgulanan bir husustur. (*Kur'an yolu : Türkçe meal ve tefsir*, 2020, el-Fetih, 48/13)

Şefâat ve bir müddet azap gördükten sonra cennete girme vaadine ilave olarak başta İmam Müslim'in (ö. 261/875) *el-Câmi 'u's-sahih*'i olmak üzere muteber hadis kaynaklarında, cehennemde bulunan Müslümanların kurtuluşu için Yahudi ve Hıristiyanların fidye olarak sunulacağı, böylece Müslümanların cehennemden kurtarılarak yerlerine gayri müslimlerin konulacağı bildirilmiştir. Bazı rivâyetlerde ise cehennemden kurtuluşun, Müslümanların günahlarının alınarak kâfirlere yüklenmesi suretiyle gerçekleştirileceği belirtilmiştir.

Söz konusu rivâyetler, bazı muhaddisler açısından âyet ve mütevâtir rivâyetlerle çelişmesi dikkate alınarak sahîh görülmezken bazıları açısından ise Müslim'in *el-Câmi 'u's-sahih*'i gibi güvenilir bir kaynakta geçmesinden ötürü te'vîl ve cem yöntemlerinin kullanılması suretiyle sahîh kategorisinde değerlendirilmiştir.

Bu makalede, İmam Müslim'in *el-Câmi 'u's-sahih*'inde tahrîc ettiği fidâ hadisi ve Müslümanların günahlarının kâfirlere yüklenmesiyle ilgili rivâyetlerin, muhaddisler ve diğer ilim ehli nazarındaki yerini ortaya koyup, değerlendirmesi yapılacaktır. Muhaddislerin konuya bakışı, İmam Müslim'in *el-Câmi 'u's-sahih*'i üzerine yapılan şerhler başta olmak üzere ilgili rivâyetlere yer veren eserler esas alınarak tespit edilecektir. Ele alınan rivâyetlerin senedlerinde detaylı bir inceleme yapılmamakla birlikte muteber kaynaklarda yer alıp da muhaddislerce cerh edilmiş ravilerle ilgili görüşlere temas edilecektir. Çalışmada birincil kaynaklar esas alınmakla birlikte, fidâ hadisiyle ilgili olarak özellikle Mu'tezile'ye nisbet edilen görüşler, Mu'tezile'ye mensup âlimlerin eserlerinde ulaşamadığı için karşıt görüşe sahip alimlerin aktarımıyla yetinilecektir.

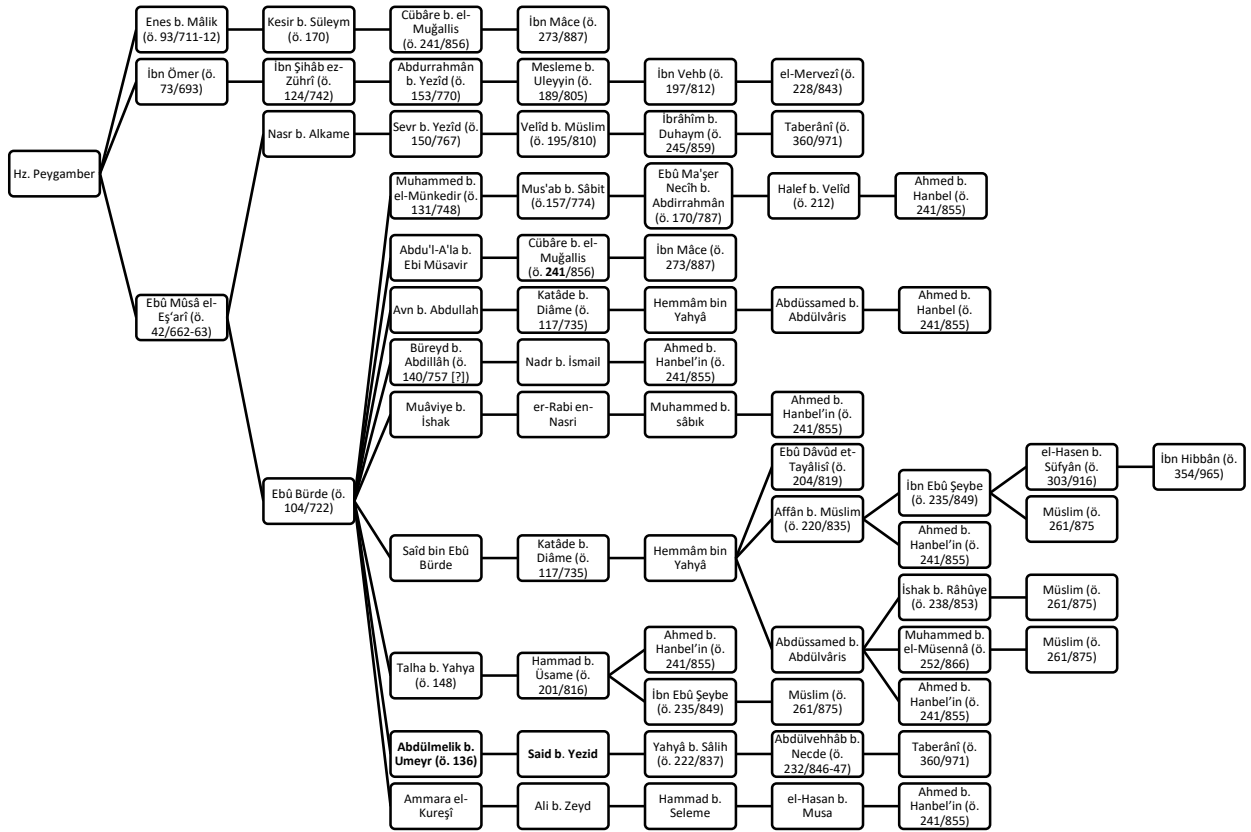
Müslim, *el-Câmi 'u's-sahih*'indeki Tevbe kitabında "katilin öldürdüğü kişi çok olsa da tevbesinin kabulü" babında konumuzla ilgili 3 hadise yer vermektedir. Bu rivâyetlerden birincisi olan Yahudi ve Hıristiyanların cennetten alınıp cehenneme konulması suretiyle Müslümanların kurtuluşunu ifade eden hadisi asıl, ikinci ve üçüncü hadisi ise mütâbaat olarak zikretmektedir.(el-Kusayyir, 2008: 188) Bu hadislerden ikincisi, birincisiyle yakın anlamda iken üçüncüsü, Müslümanların günahlarını Yahudi ve Hıristiyanlara aktarılmasını içermektedir. Biz, ulemanın her iki hadise karşı yaklaşımının farklı olması ve farklı bilgileri içermesinden dolayı ayrı bölümler halinde inceleyeceğiz.

1. Fidâ Rivâyeti

Fidâ rivâyeti, Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-63), Ebû Hüreyre (ö. 58/678), İbn Ömer (ö. 73/693) ve Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) gibi sahâbelerden rivâyet edilmiştir. Muteber hadis kaynakları dikkate alındığında Ebû Bürde'nin (ö. 104/722) babası Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den yaptığı rivâyet ön plana çıkmaktadır. Ravilerin çoğunluğunun Ebû Bürde'den işittiği rivâyete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

"إِذَا كَانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، دَفَعَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَى كُلِّ مُسْلِمٍ، يَهُودِيًّا، أَوْ نَصْرَانِيًّا، فَيَقُولُ: هَذَا فِكَائِكَ مِنَ النَّارِ"

"Kıyamet gününde Allah, her Müslümâna bir Yahudi ve Hıristiyan verir ve 'bu senin cehennemden fidyendir (kurtuluşundur)' diyecektir".(Müslim, "Tevbe", 49 (IV/2119))

Görsel 1: Fida Rivayetlerinin Sened Zinciri

Fidâ rivâyeti, Müslümanların yerine Yahudi ve Hıristiyanların ateşe atılması, Müslümanların günahlarının Yahudi ve Hıristiyanlara aktarılması bilgisini içermesinden ötürü gerek kadim dönemde gerekse günümüzde tartışma konusu olmuş, "birinin yerine başka birisini cezalandırma" ve "Müslümanlara yönelik bir kayırma"(Kırbaçoğlu, 2002: 207-208) içerdiği tespitinden hareketle hadisin uydurma olduğu görüşleri serdedilmiştir.

Hadislerin sahihliğinin tespitinde ve doğru anlaşılmasında, aynı konudaki hadislerin birlikte değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Şeyh Ahmed Ma'bed Abdulkerim, "es-Sünnetü'n-nebeviyyeti's-şerife Şübühat ve rudud" adlı eserinde bu hususa dikkat çekmekte, hadise karşı duyulan şüphe ya da hadiste hissedilen karışıklığın sebebini, meseleye karşı yaklaşım ve araştırma yöntemindeki hataya dayandırmaktadır. Yöntemin yanlış seçilmesi, beraberinde sonucun da hatalı çıkmasına yol açmaktadır. Şeyh Ma'bed'in hatalı yöntemden muradı, sadece birkaç ayet ya da hadisle yetinilmesi, konuyla alakalı tüm delillerin dikkate alınmamasıdır.(Abdulkerim, 2020: 124) Bundan dolayı bu aşamada muhaddislerin hadisle ilgili görüşlerine yer vermeden önce hadisin farklı lafızlarına ve seneddeki ravilerin durumlarına kısaca değineceğiz.

1.1. Rivâyetlerdeki Lafız Farklılıkları

Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye nisbet edilen fidâ hadisinin lafızlarında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Buhârî'nin de (ö. 256/870) dikkat çektiği(Buhârî, 2019, c. I/40) bu farklılıklar tespit edebildiğimiz kadarıyla, hadisin kurtuluş (fidye) kelimesi olmaksızın rivâyet edilmesi, hadiste kurtuluşu ifade eden kelimenin farklılık arz etmesi, kurtuluşu müjdeleyen öznenin farklılaşması ve kurtuluş karşılığı ateşe atılacak inanç grubunun kimler olacağı hususundaki değişim gösteren cevaplar şeklinde ifade edebileceğimiz dört ayrı lafız farklılığı tespit edilebilmektedir.

1.1.1. Kurtuluşu İfade Eden 'Kelime'deki farklılık

Hadisle ilgili tartışmanın merkezindeki sözcük, kâfirlerin Müslümanlar yerine cehenneme girmesini ifade eden "fikâkuke - فِكَكُوكُ" kelimesidir. Fikâk kelimesi, kurtulmak, muaf olmak anlamlarına gelmektedir.(Kâdî İyâz, c. II/157) Müslim'in tahrîc ettiği rivâyette geçen fikâk kelimesi, İbn Mâce'nin (ö. 273/887) Sünen'inde yer alan rivâyette "fidâeke - فِدَاوُكُ" lafzıyla yer almıştır:

”إِذَا جَمَعَ اللَّهُ الْخَلَائِقَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، أُذِنَ لِأُمَّةٍ مُحَمَّدٍ فِي السُّجُودِ، فَيَسْجُدُونَ لَهُ طَوِيلًا، ثُمَّ يُقَالُ: ارْفَعُوا رُؤُوسَكُمْ، فَذَعَلْنَا عِدَّتَكُمْ فِدَاءَكُمْ مِنَ النَّارِ“

“Allah, yaratılanları kıyamet günü topladığı zaman Ümmet-i Muhammed'in secde etmesine müsaade eder. Onlar uzunca secde ettikten sonra onlara “başınızı kaldırın, ateşten kurtulmanız için sizin sayınız kadar fidye yaptık” denir.(İbn Mâce, “Zühd”, 34 (No. 4291))

1.1.2. Kurtuluşu Müjdeleyen 'Özne'deki farklılık

Fidâ rivâyetlerinde Müslümanların kurtuluşu için Yahudi ve Hıristiyanların fidye olarak sunulacağını bilgisini ilan edenin kim olduğu da farklılık göstermektedir. Rivâyetler üzerine yapılan incelemede, fidyenin failinin Allah, melek, müslümanın bizatihi kendisi ve üçüncü tekil şahısla söylendiği görülmektedir.

Örneğin Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) Müsned'inde yer alan bir rivâyette kurtuluşu, “Kıyamette her mü'min Yahudi ve Hıristiyanla gelir ve bu benim ateşten kurtuluş fidyemdir” (Ahmed b. Hanbel, 1998, c. XXXII/419 (No. 19650)) şeklinde bizatihi Müslümanların kendilerinin söyledikleri görülmektedir.

Ancak bu rivâyetin senedinde yer alan Ebû Ma'şer, muhaddislerce zayıf kabul edilmiştir. Buhârî, hadislerinin münker olduğunu ifade ederken, Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848), Nesâî (ö. 303/915) ve Dârekutnî (ö. 385/995) onun için “zayıf” demiştir. Yahyâ b. Maîn başka bir zaman ise onun hakkında “leyse bi'l-kaviyy” demiştir.(İbnü'l-Cevzi, 1986, c. III/157)

Tablo 1: Kurtuluşu Müjdeleyen ‘Özne’deki Farklılıklar

Özne	Rivâyet
Allah	“إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ، دَفَعَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَى كُلِّ مُسْلِمٍ، يَهُودِيًّا، أَوْ نَصْرَانِيًّا، فَيَقُولُ: هَذَا فِكَالُكَ مِنَ النَّارِ” “Kıyamet gününde Allah, her Müslümâna bir Yahudi ve Hıristiyan verir ve bu senin cehennemden fidyendir (kurtuluşundur)’ diyecektir.” (Müslim, “Tevbe”, 49 (IV/2119))
Melek	“إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ بَعَثَ اللَّهُ تَعَالَى إِلَى كُلِّ مُؤْمِنٍ مَلَكًا مَعَ كَافِرٍ فَيَقُولُ الْمَلَكُ لِلْمُؤْمِنِ: يَا مُؤْمِنُ هَاكَ هَذَا الْكَافِرُ، فَهَذَا فِدَاؤُكَ مِنَ النَّارِ” gönderir. “Kıyamet günü Allah, her bir mü’mine bir kafirle birlikte bir melek Melek mü’mine: ‘Ey mü’min! Bu kafir, senin ateşten fidyendir (kurtuluşundur)’ der.” (Taberânî, 1989, c. III/403-404)
Üçüncü Tekil Şahıs	“إِنَّ هَذِهِ الْأُمَّةَ مَرْحُومَةٌ، عَذَابُهَا بِأَيْدِيهَا، فَإِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ دُفِعَ إِلَى كُلِّ رَجُلٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ رَجُلٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ، فَيَقَالُ: هَذَا فِدَاؤُكَ مِنَ النَّارِ” “Bu ümmet merhamet edilmiş bir ümmettir. Azabı kendi eliyledir. Kıyamet günü her Müslümâna bir müşrik sunulur ve ‘bu senin ateşten fidyendir (kurtuluşundur)’ denilir.” (İbn Mâce, “Zühd”, 34 (No. 4292))
Müslümanın Kendisi	“مَا مِنْ مُؤْمِنٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، إِلَّا يَأْتِي بِيَهُودِيٍّ، أَوْ نَصْرَانِيٍّ، يَقُولُ: هَذَا فِدَاؤِي مِنَ النَّارِ” “Kıyamette her mü’min Yahudi ve Hıristiyanla gelir ve bu benim ateşten fidyemdir (kurtuluşumdur)’ der.” (Ahmed b. Hanbel, 1998, c. XXXII/419 (No. 19650))

1.1.3. **Kurtuluş Kelimesi (Fidâ Lafzı) Geçmeyen Rivâyetler**

Yahudi ve Hıristiyanların Müslümanların kurtuluşu için fidye olarak sunulacağı bilgisinin yer aldığı rivâyetlerden birisi olan “Ümmet-i Merhûme” hadisinin bazı vecihleri, “fidâ” lafzı olmaksızın rivâyet edilmiştir. Örneğin Ebû Hanîfe’nin (ö. 150/767) *Müsned*’inde bulunan rivâyet, “Ümmetim merhamet edilmiş bir ümmettir. Azabı dünyada kendi eliyle olacaktır” şeklinde rivâyet edilmektedir.(Ebû Hanîfe, 2008, 90-91)

Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ve Bezzar’ın (ö. 292/905) tahrîc ettiği Ebû Bürde rivâyetinde de tartışmalı fidâ bahsi olmaksızın “Ümmetim merhamet edilmiş bir ümmettir. Ahirette azap görmeyecektir. Azabı dünyada deprem, imtihan ve ölümlerdir” şeklinde rivâyet edildiği görülmektedir.(Ahmed b. Hanbel, 1998, c. XXXI/453-456, 526 (No. 19678-19752); Ebû Dâvûd, “Fiten”, 7 (No. 4278); Bezzar, 1988, c. Müsned, VIII/91-100 (No. 3090-3099))

Yalnız bu rivâyet de senesinde yer alan el-Mesudi’den dolayı zayıf kabul edilmiştir. Ukaylî (ö. 322/934) onun için ömrünün sonlarında ihtilâta uğradığını, İbn Hibbân (ö. 354/965) da hadislerinde ihtilâta düştüğünü, bunun için terk edilmesi gerektiğini söylemiştir.(İbnü’l-Cevzi, 1986, c. II/96; eş-Şehrezûrî, 1984, 394; İbn Hacer Askalânî, 1996, 344; İbn Hacer Askalânî, c. I/418; İbn Hacer el-Askalani, c. VI/211-212)

Bu rivâyet, diğer hadis kaynaklarında(Ruyani, 1995, c. I/313-328-334; Mervezî, c. I/51, II/593-615-618) da sonuna fidâ lafzı eklenmiş ve eklenmemiş olarak verilmektedir. Gerek buradaki farklılık gerekse diğer farklılıklardan dolayı Buhârî, “Ümmet-i Merhûme” rivâyetiyle ilgili değerlendirmesinde ravilerin, Ebû

Bürde'den yaptıkları rivâyetlerinde ihtilaf ettiklerini ama mânanın birbirine yakın olduğunu söylemektedir. (Buhârî, 2019, c. I/40; Beyhaki, 2015: 453)

1.1.4. **Kurtuluş Karşılığında Ateşe Atılacak İnanç Grubundaki Farklılık**

Hadis rivâyetindeki lafız farklılıklarında dikkat çeken bir diğer husus, Müslüman karşısında ateşe fidye olarak atılacak kitlenin kim olduğuyla ilgilidir. Bu kitlenin kim olacağına işaret edilmeyen rivâyetlerin yanı sıra "Yahudi ve Hıristiyanlar", Yahudi ve Hıristiyanlığa işaretle "Ehl-u Kitabeyn", "Müşrikler", "Ehlu'l Milel", Ehlu'l Edyan", "Yecüc ve Mecüclü kâfirler", "Ehlü'z-Zimme" ve "kafirler" olacağı gibi lafız farklılıklarıyla da rivâyet edildiği görülmektedir.

Kurtuluş karşılığında ateşe atılacak inanç topluluğunun açıklanmadığı rivâyeti İbn Mâce, Cübâre b. el-Muğallis - Abdu'l-A'la b. Ebi Müsavir - Ebû Bürde - Ebû Mûsâ el-Eş'arî tarihiyle tahrîc etmiştir. Bu hadisin râvilerinden Cübâre b. el-Muğallis, hadis uydurmakla itham edilmek suretiyle muhaddisler tarafından cerh edilmiş bir kişidir. Buhârî, el-Muğallis'i "muztaribü'l-hadîs", Yahyâ b. Maîn ise "Kezzab" olarak vasıflandırırken, Ahmed b. Hanbel onun hadislerinin "münker", İbn Hibbân ise bazı rivâyetlerinin "maklub" ve mürsel haberleri de refeden birisi olduğunu söylemektedir. (Zehebi, c. I/387; İbnü'l-Cevzi, 1986, c. I/165) Hadisin senedindeki bir diğer râvi olan Abdu'l-A'la b. Ebi Müsavir de cerh tabirlerinin en şiddetlileriyle nitelenmiştir. Yahyâ b. Maîn onun için sika değildir anlamında "Leyse bi's Sikatin", Ali b. Medîni (ö. 234/848-49) "zaîf, leyse bi-şey", Ebû Zür'a (ö. 264/878) "zaîf cidden", Buhârî "münkirul hadis", Ebû Dâvûd (ö. 275/889) "leyse bi-şey", Nesâî (ö. 303/915) "metrûkü'l-hadîs" ve "leyse bi sika", Dârekutnî (ö. 385/995) "zaîf" ve İbn Hacer ise (ö. 852/1449) "metrûk" demiştir. (İbn Hacer el-Askalani, c. VI/98; İbn Hacer Askalânî, 1996, 332)

İbn Mâce'nin Cübâre b. el-Muğallis - Kesir b. Süleym - Enes b. Mâlik senediyle eserine aldığı başka bir rivâyette ise bu kitlenin "**müşrikler**" olduğu belirtilmiştir. Bu rivâyette de cerh edilen Cübâre b. el-Muğallis'ten hadisi aldığı görülmektedir.

”إِنَّ هَذِهِ الْأُمَّةَ مَرْحُومَةٌ، عَذَابُهَا بِأَيْدِيهَا، فَإِذَا كَانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ دُفِعَ إِلَى كُلِّ رَجُلٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ رَجُلٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ، فَيَقَالُ: هَذَا فِدَاؤُكَ مِنَ النَّارِ“

“Bu ümmet merhamet edilmiş bir ümmettir. Azabı kendi eliyledir. Kıyamet günü her Müslümâna bir müşrik sunulur ve 'bu senin ateşten kurtuluşunun fidyesidir' denilir.” (İbn Mâce, “Zühd”, 34 (No. 4292))

Ebü'l-Arab Muhammed b. Ahmed b. Temîm et-Temîmî'nin (ö. 333/945) *Kitâbü'l-Mihan* adlı eserinde ise fidye olarak sunulacak kişilerin "**müşrikler**" olduğu ifade edildikten sonra râvinin emin olmamasından dolayı "**ev kâle min ehli ehli'l kitâb**" ibaresi eklenmektedir. Ebü'l-Arab'ın Bekr b. Hammad - Ebû Necde - Kesir b. Süleym - Enes b. Mâlik tarihiyle eserine aldığı rivâyet şöyledir:

”إِنَّ هَذِهِ الْأُمَّةَ مَرْحُومَةٌ جَعَلَ اللَّهُ بِأَسْهُمٍ بَيْنَهُمْ فَإِذَا كَانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ دَفَعَ اللَّهُ إِلَى كُلِّ رَجُلٍ مِنْهُمْ رَجُلًا مِنَ الْمُشْرِكِينَ أَوْ قَالَ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ فَيَقَالُ يَا مُسْلِمُ هَذَا فِدَاؤُكَ مِنَ النَّارِ“

“Bu ümmet merhamet edilmiş bir ümmettir. Allah azaplarını kendi elleriyle vermiştir. Kıyamet günü Allah, ümmetten her birine müşriklerden – ya da ehli kitaptan dedi- birisini sunar ve 'Ey Müslüman! Bu senin ateşten kurtuluşunun fidyesidir' denilir.” (Ebü'l-Arab, 2006, 58)

Çalışmamızda esas aldığımız Müslim rivâyeti başta olmak üzere rivâyetlerin çoğunluğunda görüldüğü üzere ateşe atılacak inanç grubu, Yahudi ve Hıristiyanlardan olacaktır.

“لَا يَمُوتُ رَجُلٌ مُسْلِمٌ إِلَّا أَدْخَلَ اللَّهُ مَكَانَهُ النَّارَ، يَهُودِيًّا، أَوْ نَصْرَانِيًّا“

“Allah ölen her Müslüman için cehennemdeki yerine bir Yahudi ve Hristiyan’ı koyar.”(Müslim, “Tevbe”, 50 (IV/2119))

Müslim’deki bu rivâyetin devamında râvilerden Avn, Ömer b. Abdulaziz’in Ebû Bürde’ye hadisi babasından duyduğuna dair üç defa yemin ettirdiği bilgisini paylaşmıştır. Sahabenin kendilerine iletilen her hadisi hemen kabul etmediklerini, bazı durumlarda yemin ettirme ve şahit isteme gibi metotlara başvurarak hadislerin güvenilir bir şekilde gelecek nesillere ulaştırılmasını sağladıkları bilinmektedir.(Buhârî, “İtisam bi’l-Kitâb ve’s-Sünne”, 13 (No. 7317-7318); İbn Kuteybe, 1999, 12; Hatîb, 1980, 122-123) Ömer b. Abdilaziz’in de Ebû Bürde’ye üç defa yemin ettirmesi, tabiin de sahabenin kullandığı yöntemlerle hadislerin güvenli bir şekilde naklinin sağlanması için çalıştıklarını göstermektedir.

Ahmed b. Hanbel’in Ebû Üsâme – Talha b. Yahya - Ebû Bürde - Ebû Mûsâ el-Eş’arî tarikiyle verdiği rivâyette ise Müslüman karşılığında ateşe atılacak kitlenin, “**Ehlu’l-milel**” olduğu belirtilmektedir.

“إِذَا كَانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ دُفِعَ إِلَى كُلِّ مُؤْمِنٍ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْمَلَلِ، فَقَالَ لَهُ: هَذَا فِدَاؤُكَ مِنَ النَّارِ“

“Kıyamet günü, her mü’mine Ehlu’l-milel’den birisi verilir ve bu senin ateşten kurtuluşunun fidyesidir” denilir.(Ahmed b. Hanbel, 1998, c. XXXII/451 (No. 19675))

Abd b. Humeyd’in (ö. 249/863-64) Ubeydullah b. Musa - Talha b. Yahya - Ebû Bürde - Ebû Mûsâ el-Eş’arî tarikiyle tahrîc ettiği rivâyette fidye olarak cehenneme girecek grubun “**Ehlu’z-zimme ya da Ehlu’s şirk**” olduğu görülmektedir.

“إِنَّ هَذِهِ الْأُمَّةَ أُمَّةٌ مَرْحُومَةٌ عَذَابُهَا بِأَيِّدِيهَا إِذَا كَانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ دُفِعَ إِلَى كُلِّ رَجُلٍ مِنْهُمْ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الذِّمَّةِ أَوْ مِنْ أَهْلِ الشِّرْكِ فَيُقَالُ: هَذَا فِدَاؤُكَ مِنَ النَّارِ“

“Ümmetim merhamet edilmiş bir ümmettir. Azabı kendi eliyle olacaktır Kıyamet günü ümmetimden her birine zimme ya da şirk ehlinden birisi sunulur ve ‘bu senin kurtuluşundur’ denilir.” (Abd b. Humeyd, 1988, 190)

Taberânî’nin (ö. 360/971) tahrîc ettiği rivâyet, Abdülvehhâb b. Necd - Yahyâ b. Sâlih - Said b. Yezid - Abdülmelik b. Umeyr (ö. 136) - Ebû Bürde - Ebû Mûsâ el-Eş’arî tarikiyle gelirken kitlenin Yahudi ve Hristiyanlara işaretle “**Ehlu’l-kitâbeyn**” olduğu belirtilmektedir.

“أُمَّتِي أُمَّةٌ مَرْحُومَةٌ، لَا عَذَابَ عَلَيْهَا فِي الْأَخْرَةِ، فَإِذَا كَانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، دُفِعَ إِلَى كُلِّ رَجُلٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابَيْنِ، فَيُقَالُ: يَا مُسْلِمُ، هَذَا فِدَاؤُكَ مِنَ النَّارِ“

“Ümmetim merhamet edilmiş bir ümmettir. Sadece ahirette azaba uğrayacaktır. Kıyamet günü her Müslümana “**Ehlu’l-kitâbeyn**”den bir kişi sunulur ve ‘Ey Müslüman! Bu senin cehennemden kurtuluşundur’ denilir.” (Taberânî, 1995, c. I/5 (No. 1))

Taberânî’nin *Müsnedü’s-Şamiyyin* adlı eserinde yukarıdaki senedle birlikte tahrîc ettiği rivâyette ise ateşe atılacak kitlenin “**kafirler**” olduğu belirtilmektedir:

“إِذَا كَانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، بَعَثَ اللَّهُ إِلَى كُلِّ مُؤْمِنٍ بِمَلَكٍ مَعَهُ كَافِرٌ، فَيَقُولُ الْمَلَكُ لِلْمُؤْمِنِ: يَا مُؤْمِنُ، هَاكَ هَذَا الْكَافِرُ، فَهُوَ فِدَاؤُكَ مِنَ النَّارِ“

"Kıyamet günü Allah, her bir mü'mine bir kafirle birlikte bir melek gönderir. Melek mü'mine: 'Ey mü'min! Bu kafir, senin ateşten kurtuluşundur' der."
(Taberânî, 1989, c. III/403-404)

Taberânî'nin *Müsnedü's-Şamiyyin*'de İbrâhîm b. Duhaym (ö. 245/859) - Velîd b. Müslim (ö. 195/810) - Sevr b. Yezîd (ö. 150/767) - Nasr b. Alkame - Ebû Mûsâ el-Eş'arî tarihiyle yer verdiği hadiste ise fidye olarak sunulacak kitle, "**Ehlu'l Edyân**" olarak belirtilmektedir.

”إِنَّ أُمَّتِي أُمَّةٌ مَرْحُومَةٌ جَعَلَ اللَّهُ عَذَابَهَا بِأَيْدِيهَا فَإِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ أَعْطَى اللَّهُ كُلَّ إِنْسَانٍ مِنْ أُمَّتِي إِنْسَانًا مِنْ أَهْلِ الْأَدْيَانِ يُقَالُ: دُونَكَ فِدَاؤُكَ مِنَ النَّارِ“

"Ümmetim merhamet edilmiş bir ümmettir. Allah, azabını kendi elleriyle yapmıştır. Allah, kıyamet günü ümmetimden her birisine diğer dinlerden birisi verilir ve 'bu senin ateşten kurtuluşundur' denir." (Taberânî, 1989, c. I/267-268)

Mervezî'nin İbn Vehb - Mesleme b. Uleyyin - Abdurrahmân b. Yezîd - İbn Şihâb ez-Zühri - İbn Ömer tarihiyle tahrîc ettiği bir hadiste ise cehenneme fidye olarak konulacak kitlenin "**Yecüc ve Mecüclü kâfirler**" olduğu ifade edilmektedir.

”أُمَّتِي أُمَّةٌ مَرْحُومَةٌ، لَا عَذَابَ عَلَيْهَا فِي الْآخِرَةِ، عَذَابُهَا فِي الدُّنْيَا الرَّزَّازِلُ وَالْبَلَاءُ، فَإِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ أَعْطَى اللَّهُ كُلَّ رَجُلٍ مِنْ أُمَّتِي رَجُلًا مِنَ الْكُفَّارِ مِنْ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ، فَيُقَالُ: هَذَا فِدَاؤُكَ مِنَ النَّارِ“

"Ümmetim merhamet edilmiş bir ümmettir. Ahirette azaba uğramayacaktır. Azabı, dünyadaki deprem ve belalar ile olacaktır. Kıyamet gününde Allah, ümmetimden her birine Ye'cûc ve Me'cûclü kâfirlerden verir ve 'bu senin ateşten kurtuluşundur' denir." (Mervezî, c. II/593)

Ebû Hanîfe'nin *Müsned*'inde yer alan Ebû Mûsâ el-Eş'arî – Ebû Bürde tarihiyle rivâyet edilen hadiste ise fidye olarak verilen grubun "**Ehlü'l-kitâb ve'z zimme**" olduğu kaydedilmiştir.

”إِنَّ هَذِهِ الْأُمَّةَ أُمَّةٌ مَرْحُومَةٌ عَذَابُهَا بِأَيْدِيهَا فَإِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ دُفِعَ إِلَى كُلِّ رَجُلٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالذِّمَّةِ فَيُقَالُ: هَذَا فِدَاؤُكَ مِنَ النَّارِ“

"Ümmetim merhamet edilmiş bir ümmettir. Azabı kendi eliyle olacaktır. Kıyamet günü Müslümanların her birine Ehlü'l-kitâb ve'z zimme'den birisi sunulur ve 'bu senin kurtuluşundur' denilir." (Ebû Hanîfe, 2008, 91)

İbn Allân (ö. 1057/1648) konuyla ilgili değerlendirmesinde, bazı rivâyetlerde geçen "kafirler" lafzının Yahudi ve Hıristiyanlarla takyid edilmesinden söz etmektedir. (İbn Allân, 2004, IV/335)

Mü'minlerin kurtuluşu karşılığında cehenneme konulacak kitle için farklı lafızlar kullanılmış olsa da rivâyetlerin çoğunluğunda bu kitlenin Yahudi ve Hıristiyanlar olduğu görülmektedir. İbn Melek (ö. 854/1450) ve Alî el-Kârî'ye (ö. 1014/1605) göre hadiste Yahudi ve Hıristiyanların zikredilmesinin sebebi, Müslümanlara karşı bilinen duruşlarıyla yakından alakalı olmalıdır. (Kari, 2001, c. X/209; İbn Melek, 2012, c. VI/41.)

Şeyh Ma'bed'e göre Müslümanların kurtuluşu için cehenneme konulacak olanları Yahudi ve Hıristiyanlarla sınırlı tutmak doğru değil. Zira zikredilen bazı rivâyetlerden açıkça anlaşıldığına göre bu

husus kâfir ve diğer dinlere mensup olanları da kapsamaktadır. Yani fidye olarak ateşe atılacak olanlar tüm gayri Müslimlerdir. Özellikle de Müslümanlarla aynı toplumda yaşayıp aynı hak ve sorumlulukları taşıyanlardır. Müslim'deki rivâyetlerde Yahudi ve Hristiyanların ön plana çıkmasının sebebi, onların İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren Müslümanlarla yakın ilişki içerisinde olmalarıyla ilgili olmalıdır. Mesela Endülüs'te Müslümanların hâkimiyeti sona erdiği zaman Yahudiler de Müslümanlarla birlikte kuzey Afrika'daki İslam ülkelerine göç etmişler ve halen yaşamlarını Müslümanlarla iç içe bir şekilde sürdürmektedirler. İslam'ın ilk dönemlerinden bugüne kadar süregelen ilişki, ahirette Müslümanlar için feda edilmelerinin sebebinin oluşturuyor olabilir.(Abdulkerîm, 2020: 130-131)

İbn Mâce'nin tahrîc ettiği Enes b. Mâlik rivâyetindeki “müşrikler” ibaresine, Ebu'l Arab'ın eserinde “**ev kâle min ehli ehli'l kitâb**” lafzının eklenmesi, Abd b. Humeyd'in tahrîc ettiği rivâyette geçen “**Ehlu'z-zimme ya da Ehlu's şirk**” lafzı ve Taberânî'nin *Mu'cemül-ıvsat*'taki rivayette “Ehlu'l-kitâbeyn” olarak geçen lafzın aynı senedle olmasına rağmen *Müsnedü's-Şamiyyin*'de “kafirler” olarak geçmesi râvilerin, Müslümanların kurtuluşu için ateşe atılacak inanç grubunun kimler olduğuna dair tereddüdün varlığını göstermektedir.

Hadisin farklı tarihlerinde Müslümanların kurtuluşu için fidye olarak sunulacak kitlenin kimler olacağına dair farklı lafızlar geçmekle birlikte tarihlerinin çokluğu dikkate alındığında Yahudi ve Hristiyanlar ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte Yahudi ve Hristiyanların fidye olarak sunulmalarının sebebinin, mensup oldukları dinden ziyade Müslümanlara karşı olan tutumları olduğu dikkate alındığında, fidye olarak sunulacak kitlenin diğer rivâyetlerde geçen grupları da içine aldığı söylenebilir.

1.2. Fidâ Rivâyetini Sahih Kabul Etmeyenlerin Görüşleri

Fidâ rivâyeti gerek kadim dönemde gerekse modern dönemde başta Kur'an olmak üzere mütevatir Sünnete aykırılık gibi kıstaslarla zayıf ya da mevzû olarak kabul edilmiştir. Muhaddisler arasında Buhârî ve İbn Hacer hadisi zayıf görmüşlerdir. (İbn Hacer Askalânî, c. XI/398)

1.2.1. Rivâyetinin Kur'an'a Aykırılığı

Müslüman olmayanların kıyamet günü fidye olarak sunulmasıyla ilgili rivâyet, gerek kadim dönemde gerekse içinde bulunduğumuz dönemde Kur'an'a aykırı olduğu iddiasıyla “mevzû” olarak görülmüştür. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Fidâ hadisini Kur'an'a aykırılık iddiasıyla kadim dönemde sadece Mu'tezile reddetmiştir. Muhaddislerden Ebu'l-Fütûh Tâî (ö. 555/1160), Mu'tezile'nin rivâyeti “*Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez*”(Fâtır, 35/18) ayetine aykırı olduğu gerekçesiyle reddettiklerini aktarmaktadır.(Tâî, 1999:132-133)

Günümüzde de fidâ rivâyetini reddedenlerin Mu'tezile'nin referans aldığı âyeti esas kabul ettikleri görülmektedir. Hayri Kırbasoğlu, Kur'an'ın herkesi kendi yaptığından sorumlu tutma titizliği ve hakkaniyetinin, Müslim gibi bir hadis kitabına “yerleştirilen” fidâ rivayetiyle heba edildiğini düşünmektedir. Birinin yerine başkasının cezalandırılmasını vicdanen makul bulmayan ve hadisin Müslümanlara yönelik bir kayırmacılık içerdiğini belirten Kırbasoğlu'na göre rivâyet, “*Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez*”(el-En'âm, 6/164) ayetine aykırıdır.(Kırbasoğlu, 2002: 207-208)

Fidâ rivayetleri, hadis alanında bir ihtisası olmayan yazarlar tarafından da benzer gerekçelerle tenkit edilmektedir. Suriyeli yazar Sâmîr İslâmbulî, hadisin “*Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez*”(Fâtır, 35/18) ayetine aykırı olduğunu belirterek “Dolayısıyla hiç kimse başkasının

cehennemden kurtuluş fidyesi olmayacaktır" demektedir. Hadisin "Onlar, 'Yahudi veya Hıristiyan olanlar hariç, hiç kimse cennete giremeyecek' dediler. Bu onların kuruntusudur."(el-Bakara, 2/111) âyetine de aykırı olduğuna işaret eden İslâmbulî, Müslümanları ayette ifade edilen kuruntuya kapılmakla itham etmektedir. İslâmbulî, Yahudi ve Hıristiyanların, Müslümanların kurtuluşu için cehenneme girecekleri görüşünü reddetmekle kalmadığı gibi Yahudi ve Hıristiyanların işledikleri sâlih amellerin(el-Bakara, 2/62-112) karşılığı olarak cennete gireceklerini düşünmektedir.(İslâmbulî, 2019: 387)

Emre Dorman da Müslim'deki rivâyetlerin Kur'ân'a aykırı olduğunu düşünürken bu rivâyetleri, Allah'a ve peygamberine atılmış bir iftira olarak değerlendirmektedir. Buna ilave olarak Dorman, İslâmbulî gibi Kur'ân'daki ayetlere işaretlerle Yahudi ve Hıristiyanlardan sâlih amel işleyenlerin mükafatlandırılacağını ifade etmektedir.(Dorman: 269-270)

İslâmi geleneğe yönelik sert eleştirileriyle bilinen Mısırlı eski subay ve avukat Ahmet Abduh Mahir de bu hadisin mevzû olduğunu düşünenler arasında yer almaktadır. Mahir, Müslim'i Allah'ın adaletini taan etmekle, bu hadisleri ayıklamadığı için de Ezher ulemasını buna itaat etmekle suçlamaktadır.(Mahir, 17 Eylül 2022)

1.2.2. **Rivâyetin Sünnete Aykırılığı**

Muhaddisler, özellikle de yakın geçmişte hadislerin tetkikinde sadece isnada ağırlık verdikleri, metin tenkidi yapmadıkları yönünde eleştirilerin hedefi olmaktadır. Bu rivâyetle ilgili muhaddislerin değerlendirmeleri, eleştirilerin aksine muhaddislerin hadislerin kabulü ya da reddinde metni de dikkate aldıklarını göstermektedir.

«Ümmet-i Merhûme» rivâyetinin farklı tariklerini tahlil eden Buhârî, rivâyette illetlerin bulunduğunu, buna karşı şefâat ve bazı Müslümanların cehennemde azap gördükten sonra cennete gireceklerine dair rivâyetlerin daha çok, açık ve meşhur olduklarını söylemektedir.(Buhârî, 2019, c. I/39; Elbânî, c. XI/669) Seneddeki ızdıraptan dolayı da hadisi illetli bulan Buhârî'ye göre şefaat ve bazı Müslümanların bir müddet cehennemde azap gördükten sonra cennete gireceklerine dair mütevâtir seviyesindeki haberlerle çelişmektedir.(Ahmed b. Hanbel, 1998, c. XXXII/456 (thk. Şuayb Arnavut'un dipnotu)) Buhârî'nin görüşlerine işaret eden İbn Hacer de hadisin zayıf olduğunu düşünmektedir.(İbn Hacer Askalânî, c. XI/398)

Mektebetü's-Şamile ve diğer dijital programlarda yaptığımız incelemede, Buhârî'nin bu rivâyetle ilgili görüşüne İbn Hacer dışında destek bulmadığı görülmüştür.

1.3. **Fidâ Rivâyetini Sahih Kabul Edenlerin Görüşleri**

Fidâ rivâyetini gerek sened gerekse metin yönünden sahih bulmayanlar olduğu gibi Beyhâkî, Begavî, Nevevî ve Süyûtî'nin de aralarında bulunduğu birçok muhaddis ise, sahih olarak görmekte, hatta hadise daha büyük anlamlar yükleyenler bulunmaktadır.

Hadisin ravilerinden Hammâd b. Üsâme b. Zeyd (ö. 201/817), bu hadis için dünya ve içindekilerden daha hayırlı olduğunu(Tâî, 1999, 132) söylerken İmam Şâfiî (ö. 204/820) ve Ömer b. Abdulaziz'in bu hadis için "Müslümanlar için en umut verici hadistir"(Süyûtî, 1996, c. VI/108) dediği ifade edilmektedir. et-Tâî (ö. 555/1160), imamların bu hadisi, Allah'a olan güvenden ötürü hadis hazineleri arasında gördüğünü aktarmaktadır.(Tâî, 1999, 132) Tâî'ye göre bu hadis, Müslümanların Allah'ın rahmetine olan

büyük ümitlerini içermekte olup, kâfirleri kullanarak mü'minleri kurtarmak suretiyle Allah'ın mü'min kullarına olan lütfunun bir delili olarak görülmüştür.(Tâî, 1999, 132)

1.3.1. Rivâyetin Kur'an'a Uygunluğu

Fidâ hadisini sahih olarak görenlere göre bu rivâyet, gerek Kur'ân gerekse Sünnete uygundur. Arada bir tearuzun olduğu düşüncesinin nedeni, Kur'ân ve Sünnete bütüncül yerine parçacı yaklaşımdan kaynaklanmaktadır. Bunu dikkate alan muhaddisler, farklı hadis ve ayetlerle, hadisin sıhhatini teyid etme çabası içerisinde olmuşlardır.

“Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez”(el-En'âm, 6/164) ayetine istinaden hadisin reddedilmesi karşısında Kurtubî (ö. 671/1273) “Allah, yaptığından sorumlu tutulamaz”(el-Enbiyâ, 21/23) ayetiyle karşılık vererek Allah'ın dilediğinden azabı hafifletip dilediğine artırabileceğini söylemektedir. Kurtubî, Müslümanın yerine Yahudi ve Hıristiyanların ateşe atılması hususunu ise affedilen Müslümandan ötürü cehennemde boşalan yere ait azap ile kendi işledikleri günahların azabını çekme olarak yorumlamaktadır.(Kurtubi, 907)

1.3.2. Rivâyetin Sünnete Uygunluğu

Buhârî'nin yukarıda zikredilen fidâ hadisiyle ilgili değerlendirmesini kabul etmeyen Beyhakî (ö. 458/1066), başka tariklerle desteklenmesinden ötürü hadisin sahih olduğunu düşünmektedir. Açıklamasında “Ümmet-i Merhûme”(Ruyani, 1995, c. I/328 (No. 497)) rivâyetine yer veren Beyhakî “Bu hadis, şefâat hadisiyle çelişmez. Zira fidâ hadisi, tüm mü'minleri kapsamamaktadır. Fidâ, dünyada maruz kaldığı musibetler, işlediği günahlara kefarete sayılan mü'minlere yöneliktir” demektedir. (Beyhaki, 2003, I/583)

Beyhakî'ye göre şefâat, dünyada maruz kalınan belalar, günahlarına kefarete olmayanlar için geçerli olacaktır. Bununla birlikte fidânın şefâatten sonra gerçekleşmesinin mümkün olabileceğini sözlerine eklemektedir.(Beyhaki, 2003, I/583)

Fidâ hadisinin sıhhatini kabul edenler açısından hadisin doğru şekilde anlaşılabilmesi için değerlendirmeye “İşte vâris olacaklar bunlardır”(el-A'râf, 7/43) ayeti ile Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiği herkesin cennet ve cehennemde bir yerinin olduğuna dair rivâyetinin de dahil edilmesi gerekmektedir. İbn Mâce'nin *Sünen*'inde yer alan rivâyete göre Hz. Peygamber, şöyle buyurmuştur: “Sizden hiçbir kimse yoktur ki iki konağı olmasın: Bir konak cennette, diğer bir konak da cehennemdedir. Bu itibarla bir adam ölüp de ateşe girdiği zaman cennet halkı o kimsenin cennetteki konağına vâris olurlar. “İşte vâris olacaklar bunlardır” ayeti de bunu te'yid etmektedir.”(İbn Mâce, “Zühd” 39 (No. 4341))

Buhârî'nin tahrîc ettiği Ebû Hüreyre hadisinde de herkesin cennet ve cehennemde bir yerinin olduğu şöylece ifade edilmektedir: “Cennete girecek olanlara, dünyada bir kötülük yapmış ise daha çok şükretmesi için cehennemdeki yeri gösterilir. Cehenneme girecek olanlara da dünyada bir iyilik yapmış ise daha çok hasret duyması için cennetteki yeri gösterilir.”(Buhârî, “Rikak”, 51 (No. 6569))

Beyhakî'ye (ö. 458/1066) göre İbn Mâce'nin tahrîc ettiği Ebû Hüreyre hadisi, mü'minlerin kurtuluş fidesi olarak Yahudi ve Hıristiyanların verileceği hadisinin bir açıklaması niteliğindedir.(Beyhaki, 2003, I/582) Begavî (ö. 516/1122) hadisile ilgili “sahih”(Begavî, 1983, c. XV/137-138)

değerlendirmesinde bulunurken Beyhakî gibi Nevevî (ö. 676/1277) de fidâ hadisinin Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiği bu hadisle anlaşılacağını(en-Nevevî, c. XVII/85) belirtmektedir. Nevevî'ye göre burada bir adaletsizlik söz konusu değildir. Zira kafirler cehennemde kendi küfürleri sebebiyle gireceklerdir.(en-Nevevî, c. XVII/85) Süyûtî (ö. 911/1505) ise *Sahîh-i Müslim* üzerine yazdığı şerhi *Dibac*'ta, Nevevî'nin değerlendirmelerine atıf yapmakla yetinmektedir. (Süyûtî, 1996, c. VI/108)

Nâsırüddin el-Elbânî (1914-1999) de söz konusu hadiste, Müslümanların cehennemde azapları açıkça reddedilmediği için Buhari'nin fidâ hadisini, şefaat ve cehennemde bir süre azaptan sonra cennete geçmeyi ifade eden hadislere aykırı görmesini doğru bulmamaktadır.(Elbânî, c. XI/670)

Mûsâ Şâhîn Lâşîn de (1920-2009) Ebû Hüreyre'den gelen bu rivâyet doğrultusunda "Cennet ehli cennette, cehenneme sokulan asilerin yerini işgal etmiştir. Cehennem ehli de cennete sokulan itaat ehlinin yerini işgal etmiştir. Sanki cehennem ehli, cennet ehlini cehennemdeki hapisten kurtarmıştır" dedikten sonra "*İşte yaptıklarınızdan dolayı size miras olarak bırakılan Cennet budur*"(ez-Zuhuruf, 43/72) ayetinin de bu bakış açısını desteklediğine işaret etmektedir.(Lâşîn, 2002, X/c. X/336)

Mısırlı mütefekkir Rifâî Sürûr da bu hadisin anlaşılması için Ebû Hüreyre'nin rivâyetindeki bilginin dikkate alınması gerektiğini düşünmektedir. Müslümanın Cennet ve cehennemde yeri olduğu gibi kâfirin de cennet ve cehennemde yeri bulunmaktadır. Tartışma konusu olan hadis, yer değiştirme olayını dikkate alarak irad edilmiş görünmektedir. Kâfiri cehenneme Müslümanı da cennete götüren temel husus, Hz. Peygamber'in nübüvvetine inanma hususunda benimsedikleri tutumlarıdır. Müslümâna verilen nimet sadece cennete girmek değil cehennemden de kurtulmak iken kâfire verilen ceza da sadece cehenneme girmek değil cennetten mahrum olmaktır. Herkesin alacağı konum, diğer tarafın alacağı konuma göre şekillenmektedir. Sürûr 'Böylece cehenneme giren herkes, cennete girenler için fidye olur. Cennete girenler, kâfirin cennetteki yerine oturur. Cehenneme girenler, cehennemdeki mü'minin yerini miras edindir' demektedir.(Sürûr, 01 Eylül 2022)

1.3.3. Müfessirlerin Fidâ Rivâyetine Yaklaşımı

Muhaddisler, fidâ hadisini değerlendirirken cennetin miras kalacağı ayetine yer verirken müfessirler de "*İşte vâris olacaklar bunlardır. Firdevs cennetine vâris olacaklar ve orada onlar ebedî kalacaklardır*" ve "*Onlara, "İşte size cennet. Yapmış olduğunuz iyi amellere karşılık o sizin oldu" diye seslenilir*"(el-A'râf, 7/43) ayetini tefsir ederken fidâ hadislerine işaret etmektedirler.(İbn Kesir, 1998: c. V/405; Şevkani, 1998: c. III/563)

Vâhidî'nin (ö. 468/1076) *el-Vasît fi tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd* adlı eserinde yer verdiği Ebû Hüreyre rivâyetine göre ise Hz. Peygamber "Herkesin ahirette iki yeri vardır. Mü'min, kâfirin cennetteki yerini miras alır. Kâfir de mü'minin cehennemdeki yerini miras alır" demektedir.(Vahidi, 1994, c. II/369) Vâhidî'nin tefsirinde merfu olarak aktardığı bu rivâyet, "Mü'min kâfirin cennetini miras alır. Kâfir de Mü'minin cehennemini miras alır" lafızıyla İbn Abbas'a nisbet edilmektedir.(Vahidi, 1994, c. IV/81)

Fakat bu rivâyetin, lafız itibarıyla kendi içerisinde bir çelişkiyi barındırdığı kanaatindeyiz. Mü'min bir kişinin hem cennet hem de cehennemde yeri var ise bu durumda zaten cennette kendisine ait bir yer olduğu için mü'minin, kâfirin cennetteki yerini miras alması meseleye dair yanıtlanması gereken bir konudur.

2. Müslümanların Günahlarının Gayri Müslimlere Aktarımı

Müslim'in fidâ hadisini desteklemek için aynı babta tahrîc ettiği diğer hadise göre kıyamet gününde Müslümanların günahı bağışlanır ve Yahudi-Hıristiyanlara yüklenir.(Müslim, “Tevbe”, 51 (IV/2120))

Ebû Bürde'nin babası Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den rivâyet ettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

«يَجِيءُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ نَاسٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ بِذُنُوبِ أَهْلِ الْجِبَالِ، فَيُغْفَرُ هَا لِلَّهِ لَهُمْ وَيَضَعُهَا عَلَى الْيَهُودِ وَالنَّصَارَى»

“Kıyamet günü bazı Müslümanlar, dağlar kadar günahla gelir de Allah onların günahlarını bağışlar ve Yahudi ile Hıristiyanların üzerine koyar.”(Müslim, “Tevbe”, 51 (IV/2120))

Bazı alimler, hadisin zahirinden hareketle fidye ya da günahların aktarımı işleminin tüm Müslümanları kapsadığını düşünürken Kurtubî buna karşı çıkmakta, hadiste geçen Müslümanların günahkâr Müslümanlar olduğunu düşündüğünü ifade etmektedir.(Kurtubi, 906) Kurtubî ayrıca fidye ile günahların aktarımı rivâyetini birbiriyle ilişkilendirmekte, fidye işleminin Müslümanlara ait günahların Hıristiyanlara aktarılması yoluyla gerçekleşeceği söylemektedir.(Kurtubi, 1996: c. V/200-201)

2.1. Rivâyeti Sahih Kabul Etmeyenlerin Görüşleri

Kıyamet gününde Müslümanlara ait günahların, Yahudi ve Hıristiyanlara yüklenmesi, Kur'an ve akla aykırılık gibi gerekçelerle eleştirilmektedir. Aralarında muhaddislerin de bulunduğu bazı âlimler rivâyetin bu kısmının râvilerin bir eklemesi olarak değerlendirirken râvinin cerh edilmesini dikkate alarak rivâyetin Kur'an'la uyumlu olduğunu göstermek için tevellere başvurulmasını doğru bulmamaktadırlar.

2.1.1. Rivâyetin Kur'an'a Aykırılığı

Rivâyetin Kur'an'a aykırı olduğu için reddedilmesi gerektiğini düşünenlerin başında Beyhakî gelmektedir. Beyhakî'ye göre Şeddâd b. Saîd Ebû Talha er-Râsibî, “Günahı Yahudi ve Hıristiyanların üzerine koyar” lafzında teferrüd etmiş olup (Beyhaki, 2015: 452) bu lafız, râvilerden birisinin sözü olabilir. Beyhakî'yi bu düşünceye iten sebep, hadisin Kur'an'a aykırılığı ve bazı râvilerin cerh edilmiş olmasıdır. Beyhakî'ye göre her ne kadar Müslim bu hadisi şevâhidler içerisinde zikretmiş olsa da bazı muhaddislerin Şeddâd'ı cerh etmeleri sebebiyle zayıf bir hadis olarak görülmelidir. Ayrıca bu râvinin “Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez”(en-Necm, 53/38) ayetine uygun olan sahih hadislerle muhalefet eden rivâyetlerini te'vîl etmeyi gereksiz bulmaktadır.(Beyhaki, 2003, c. I/583-584; İbn Hacer Askalânî, c. XI/398) Bu değerlendirmesiyle Beyhakî'nin söz konusu te'vîlleri zorlama(İbn Hacer Askalânî, 2000, 76) olarak gördüğünü söyleyebiliriz.

Beyhakî'nin sorunlu olarak gördüğü Şeddâd hakkında Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, Ebû Hayseme (ö. 279/892) ve Nesâî (ö. 303/915) “sika” derken İbn Hibbân da onu *es-Sikât*'da zikretmektedir. Buhârî, Abdüssamed b. Abdilvâris'in onu zayıf gördüğünü söylerken İbn Adıyy, onun için “la be'se bihi”(İbn Hacer el-Askalani, c. IV/416-417) İbn Hacer ise “Saduk Yuhtiu” demektedir.(İbn Hacer Askalânî, 1996: 264)

Beyhakî, Müslim'deki bu rivâyeti zayıf bularak eleştirirken Müslim'in eserindeki rivâyetler üzerine tenkitleri bulunan Gassânî'nin (ö. 498/1105) *Takyîdü'l-mühmel*(Gassânî, 2000: 924-925) ve

Dârekutni'nin (ö. 385/995) *Kitâbü't-Tetebbu'* (Dârekutni, 1985: 121-379)adlı eserlerinde Müslim'in bu rivâyetiyle ilgili bir tenkidi tespit edilememiştir.

Beyhakî'de olduğu gibi Müslim'deki bu rivâyeti zayıf görenlerden birisi Elbânî'dir. Elbânî'ye göre hıfzı zayıf olan bir râvi, rivâyetinde teferrüd edip, herhangi bir şahidi de bulunmadığı zaman, hadis usulü kuralları gereği rivâyetindeki ziyade, münker olarak görülmelidir. Yine bu ziyade, Kur'an'a muhalif olduğu için, te'vil edilmemesi gerekir. Zira, te'vil münker hadisin değil sahih hadisin bir fer'i olup bu hadisi te'vil etmek için hiçbir gerekçe bulunmamaktadır.(Elbânî, c. III/482)

2.1.2. **Rivâyetin Akla Aykırılığı**

İsfahânî (ö. 535/1141), Müslümanların ahirete dair recâsını işlerken, görüş sahiplerinin kim olduğunu ve gerekçelerine yer vermeksizin Müslümanların günahlarının Yahudi ve Hıristiyanlara yüklenmesini akla aykırı bularak reddedenlerden söz etmektedir. İsfahânî'nin bu iddiaya ilk yanıtı, eğer haber güvenilir bir yolla gelmiş ise kabul edilmesi gerektiği şeklindedir. "*Onlar mutlaka kendi günah yükleriyle birlikte başka yükler de yüklenecekler*"(el-Ankebût, 29/13) âyetinin devamında İsfahânî, bazı âlimlere atıfta bulunarak "Allâh-u Teâlâ, akıllarının tasavvur edemeyecekleri kadar lütuf sahibidir. Yine kâfire karşı da onların takdir edemeyecekleri bir öfkeye sahiptir. Eğer insanın kısa bir süre Allah'ı inkâr etmesi karşısında Allah'ın onu ebediyen cezalandırması caiz ise Müslümanların günahının ona yüklenmesi neden caiz olmasın" demektedir.(Teymi, 1993: c. II/194)

2.2. **Rivâyeti Sahih Kabul Edenlerin Görüşleri**

Kıyamet gününde Müslümanların günahlarının Yahudi ve Hıristiyanlara nakledileceğine dair rivâyet, "*Hiç kimse başkasının günah yükünü üstüne almaz*"(el-İsrâ, 17/15) âyetinden dolayı bazı alimler tarafından reddedilmiş olsa da muhaddislerin çoğunluğu tarafından sahih görülmektedir. Bununla birlikte muhaddisler, rivâyetin Kur'an'la çelişmesini dikkate alarak hadis üzerine farklı te'villere başvurumaktadırlar.

Kâdî İyâz (ö. 544/1149) hadisile ilgili değerlendirmesinde, Yahudi ve Hıristiyanın cezalandırılmasının sebebinin Müslümanların günahları olmayıp kendilerinin yapıp ettikleri olduğunu ifade etmektedir. Zira bunun aksi bir düşünce hadisin, "*Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez*" (Fâtır, 35/18) ayetiyle çelişmesi anlamına gelmektedir. Günahların fiili olarak aktarılması gibi bir durum olmadığını belirten Kâdî İyâz, günahların aktarımını Müslümanların işlediği günaha karşılık gelen azap miktarınca Yahudi ve Hıristiyanların azabının artırılacağı olarak yorumlamaktadır.(Kâdî İyâz, 1998: c. VIII/271-272)

Mu'tezilenin görüşüne karşı rivâyetin Kur'an ve Sünnet'e uygun olduğunu savunan Tâî, hadisin "*Onlar mutlaka kendi günah yükleriyle birlikte başka yükler de yüklenecekler*"(el-Ankebût, 29/13) âyetiyle birlikte değerlendirildiğinde Kur'an'a uygun olduğunun görüleceğini ifade etmektedir. Ona göre Allah'ın İmân ve İslâm ehlini, küfür ve tuğyan ehli eliyle kurtarması mümkün olup, bu durum mâsiyet ve tâat ehli için Allah'ın adaletinin göstergesidir.(Tâî, 1999: 132-133)

İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) ise Müslümanların günahlarının Yahudi ve Hıristiyanlara geçmesini, Müslümanların günahlarına müsamaha ile bakılıp Yahudi ve Hıristiyanların günahlarının olduğu gibi kalacağı şeklinde anlaşılabilirliğini söylemektedir. İbnü'l-Cevzî, rivâyetteki aktarımın Yahudi ve Hıristiyanların günahlarının gerek kendi günahları gerekse başkalarının günahlarının miktarı

ölçüsünde katlanabileceği anlamına da gelebileceğine işaret etmektedir.(İbnü'l-Cevzi, 1997: c. I/418-419)

Kurtubî (ö. 671/1273) “*Hiç kimse başkasının günah yükünü üstüne almaz*” (el-İsrâ, 17/15) ayetine atıfla Allah’ın hiç kimsenin işlediği günahı başkasını hesaba çekmeyeceğini söylemekle birlikte Kâdî İyâz’da olduğu gibi Müslümanın günahının bağışlanıp Yahudi ve Hıristiyana konulmasını, Yahudi ve Hıristiyanın kendi günahı ve Müslümanın işlediği günahı ölçüsünde artırılması olarak yorumlamaktadır. Kurtubî’ye göre Allah dilediği kişinin azabını artırırken dilediğinin azabını da azaltır.(Kurtubi, 1996, c. VII/201)

Hadisin te’vîl edilmeye muhtaç olduğunu aksi durumda “*Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez*”(Fâtır, 35/18) ayetiyle çelişki içerisinde olacağını ifade eden Nevevî ise kıyamette Müslümanlar üzerindeki günahın alınıp kâfirlerin üzerine konulmasıyla ilgili olarak iki farklı yorumun yapılacağını söylemektedir. Birinci yoruma göre burada bir mecaz vardır ki Müslümanlar üzerindeki günahın kaldırılıp kâfirler üzerindeki bırakılmasıyla kâfirler iki grubun da günahını taşıyormuş gibi olmaktadır.(en-Nevevî, c. XVII/85)

Nevevî’nin getirdiği bir diğer yoruma göre ise kâfirler bu günahları ilk başlatanlar oldukları için mü’minlerin işledikleri günahların da cezasını çekmektedirler.(en-Nevevî, c. XVII/85) Bu durumda hadisteki kâfirlerin tüm kâfirler değil de günahı ilk başlatanlarla tahsis edilmesi gerekmektedir. Aksi durumda günahın müsebbibi olmamakla birlikte kâfir olanların işlemedikleri ve sebep de olmadıkları bir suç nedeniyle cezalarının artması gibi bir durum ortaya çıkmaktadır.

Bir grup alime göre ise Allah, Müslümanların günahlarını cezalandırmamak suretiyle düşürmüştür. Gayri müslimlerin günahlarını ise hem kendi günahları hem de Müslümanların günahlarını yüklenerek şekilde ikiye katlamıştır. Zira Allah, dilediğinin azabını artırır dilediğinin azabını ise hafifletir.(el-Kusayyir, 2008: 192)

Hadisi sahih görenler açısından Müslümanların Cennete, gayri müslimlerin de cehenneme girmesi Yahudi ve Hıristiyanların söylemlerinin Müslümanlara geçmesi değil zalim – mazlum ilişkisi olarak görülmektedir. Dine karşı hasetleri, fitneleri ve şirklerinden ötürü zalim olanlar ile Müslüman mazlumlar arasındaki hesaplaşma, zalimden iyiliklerin alınıp mazlum olan Müslümana verilmesi, Müslümanın kötülüklerinin de zalime verilmesi suretiyle gerçekleşecek, dolayısıyla hadiste buyrulduğu üzere zalimler, mazlumlar için birer fidyeye dönüşecektir. Yahudi ve Hıristiyanların cehenneme girmeyi hak etme sebebinde bir zulüm yoktur. Zira kâfirler, küfürleri ve Allah’ın yoluna her türlü yolla karşı koymaları sebebiyle cehenneme gireceklerdir.(“İnkârü Hadîsi’l-Kitâbi Fidâ li’l-Müslimi mine’n-Nâr”, 2012)

Şeyh Ma’bed, hadisteki “*تَأْسُ مِنْ الْمُسْلِمِينَ*” ibaresinden, günahları başkasına aktarılacak olan Müslümanların tüm Müslümanlar olmayıp zulme ve haksızlığa uğrayan Müslümanlar olduğunu, böylece Müslim hadisinin üzerindeki işkâlin ortadan kaldırılabilirliğini düşünmektedir.(Abdulkerîm, 2020: 134, 139)

Şeyh Ma’bed, âyetlerle ilgili değerlendirmesinde “tahsisul umum” kaidesine atıfta bulunarak “Asıl olan herkesin hayır ya da şer olarak yaptığı amelle hesaba çekilmesidir. Bununla birlikte bu aslı tahsis eden haller vardır. İnsana doğrudan ve yapmamış olsa da müsebbi olarak ya da amelin sahibiyle olan ilişkisinden ötürü yaptıklarının karşılığı verilir” demektedir.(Abdulkerîm, 2020: 127) Şeyh Ma’bed, kimsenin başkasının günahını çekmeyeceği yönündeki tespiti, Kur’an’daki “*kıyamet gününde kendi günahlarını eksiksiz yükledikleri gibi bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından da yüklenmiş*

oldular”(en-Nahl, 16/25) ve “Onlar mutlaka kendi günah yükleriyle birlikte başka yükler de yüklenecekler”(el-Ankebût, 29/13) âyetiyle tahsis edildiğini ifade etmektedir.(Abdulkerîm, 2020: 125) Hz. Peygamber’in risaleti tebliğinden günümüze kadar ki süreçte müslümanların maruz kaldığı zulümlere dikkat çeken Şeyh Ma’bed’e göre Allah, ahiret günü uğradığı zulümden ötürü cehenneme girecek olan mazlumları cehennemden çıkarıp yerine zalim olan kişiyi koymak ya da günahının aktarılması suretiyle adaleti sağlayıp mazlum olan Müslümana hakkını vermiş olacaktır.(Abdulkerîm, 2020: 132, 142-143)

Şeyh Ma’bed’in günahların aktarımıyla ilgili rivâyeti teyid etmek için getirdiği delillerden birisi de müflis hadisidir.(Müslim, 1991, “Birr”, 59 (IV/1997)) Şeyh Ma’bed’e göre müflis hadisinde olduğu gibi günahların aktarımı da “herkes amelinin karşılığını görecek” ilkesinin ihlali ya da bir haksızlık değildir. Bu değerlendirmesiyle günahların aktarımıyla ilgili Müslim hadisi üzerindeki işkâlin de ortadan kalkacağını düşünmektedir.(Abdulkerîm, 2020: 134, 138)

Şeyh Ma’bed’in fidâ rivâyetleri bağlamında değerlendirmeye dahil ettiği müflis hadisi de Mu’tezile tarafından, fidâ rivâyetlerindeki benzer bir gerekçeyle reddedilmiştir. Kâdî İyâz, Mu’tezile ve bid’at ehlinin, “Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez” (Fâtır, 35/18) ayetinden hareketle, müflis hadisini sahih görmediklerini söylemektedir. Kâdî İyâz’a göre burada Mu’tezile’nin iddia ettiği gibi kişinin amelinin düşürülmesi değil, kardeşine yaptığı zulümden ötürü cezalandırılması söz konusudur.(Kâdî İyâz, 1998: c. VIII/50)

Pakistanlı muhaddis Muhammed Takî Osmanî ise hadisle ilgili farklı bir değerlendirme yapmaktadır. Osmanî, *Tekmiletü Fethi'l-Mülhim* adlı eserinde hadisin zahiri, “Hiç kimse başkasının yükünü çekmez” âyetine aykırı olduğu için Müslümanların günahının Yahudi ve Hristiyanlara geçeceği şeklinde anlamının doğru olmadığını düşünmektedir. Osmanî’nin değerlendirmesine göre Allah, Müslümanların günahlarını bağışlarken Yahudi ve Hristiyanların günahlarını bağışlamaz, günahları olduğu gibi kalır. Müslümanların işledikleri günahlar da Yahudi ve Hristiyanlara aktarılmaz. Zira “بضعها” lafzındaki zamir, her bir Müslümanın işlediği günaha değil günahın cinsine râcidir.(Osmanî, 2006, c. VI/32) Yakın dönemdeki Müslim şarihlerinden İtyûbî (1947-2020), Osmanî’nin bu değerlendirmesini güzel bir yorum olarak görmektedir.(İtyûbî, 1426: c. XXXXII/751-752)

Sonuç

Hadislerin gelecek nesillere sağlıklı bir şekilde aktarımını sağlamak için muhaddislerin takdire şayan bir çalışma ortaya koydukları ilim ehlinin malumudur. Hadislerin muhafazası için sergilenen sıra dışı bu gayrete rağmen hadislerin rivâyetinin bizatihi insani bir emekle gerçekleşmesi nedeniyle gerek senedde gerekse metinde birtakım illet ve kusurlarla karşılaşılabilirdi buna bağlı olarak da sıhhati hususunda ihtilaf edilen rivâyetlerin bulunduğu bilinmektedir.

Bu bağlamda âlimler arasında ihtilaf konusu olan hadis rivâyetlerinden birisi de ‘Fidâ hadisi’ olarak bilinen, ahirette farklı inanç gruplarındaki insanların fidye olarak cehenneme girmesi karşılığında Müslümanların cennete yerleştirilmesini tasvir eden ve yine aynı aşamada Müslümanların günahlarının kâfirlere yüklenmesini anlatan rivâyetlerdir.

Fidâ rivâyetlerini, “Hiç kimse başkasının günahını yüklenmez” ilkesinden hareketle reddeden ya da zayıf görenler bulunmakla birlikte sahih görenlerin de bu ilkeyi dikkate almadıklarını söylemek mümkün değildir. Çalışmamızda sunulduğu üzere rivâyetin sıhhatini reddedenlere nisbetle sahih olduğunu kabul

edenlerin, Kur'ân ve Sünnete yönelik bütüncül bir bakış açısını esas almaya çalıştıkları görülmektedir. Nitekim, bu anlamda fidâ rivayetlerini anlama çabalarına müflis hadisinin dahil edilmesi de önem arz etmektedir.

Rivâyeti sahih görenlere göre; esasında gayri müslimler, Müslümanların kurtuluşu için cehenneme konulmayacaklardır. Onları cehenneme sürükleyen temel husus, Müslümanların işlediği günahlar değil bilakis bizzat kendi tutum ve inançlarıdır. Farklı inanç gruplarının Müslümanların kurtuluşu için fidye olarak sunulmalarının tasvir edilmesinin sebebi ise kendi inançlarından ziyade Müslümanlara karşı yaptıkları zulümlerdir.

Burada şu da ifade edilmelidir ki, ilgili rivayetlerin mahiyetine ilişkin Buhârî, Beyhakî ve Nevevî başta olmak üzere muhaddis âlimlerin çalışmamızda sunduğumuz değerlendirmelerinde, sened tetkikinin haricinde hadis rivayetlerinin Kur'ân, meşhur ve mütevatir sünnete olan uyumluluğunu da gözetmeleri dikkat çekmektedir.

Esasen ilgili hadis rivayetlerinde, fidye ifadesini içinde barındırarak mecazi bir tasvirle nakledilen bu haberleri rivayetin muhataplarının zihin dünyalarındaki birikimden bağımsız olarak değerlendirmek isabetli bir anlama faaliyeti olmayacaktır. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'de cehennemden kurtuluş için 'fidye' kavramının kullanılıp kullanılmadığına bakıldığında dikkat çekici olan şu kullanımlarla karşılaşılmaktadır:

Günahkâr kişi, o günün azabı karşısında ister ki oğullarını, karısını, kardeşini, kendisini koruyup barındıran bütün ailesini ve yeryüzünde kim varsa herkesi fidye olarak versin de kendisini kurtarsın! Fakat ne mümkün! Bilinmeli ki o (cehennem) alev alev yanan, derileri kavurup soyan bir ateştir. Haktan yüz çevirip uzaklaşmak isteyen ve mal toplayıp üstüne oturamı kendine çağırır.(el-Me'âric, 70/11-18.)

Kâfir olanlar var ya, yeryüzünde olan her şey, bunun yanında bir o kadarı daha onların olsa ve kıyamet gününün azabından kurtulmak için onu kurtuluş fidyesi olarak verseler, onlardan asla kabul edilmez; onlar için elem verici bir azap vardır. (el-Mâide, 5/36)

Bugün artık ne sizden ne de açıkça inkâr edenlerden bir fidye kabul edilir. Varacağınız yer ateştir. Size yaraşan odur. Ne kötü bir gidiş! (el-Hadîd, 57/15)

Ayet-i kerimelerdeki kullanıma bakıldığında; Allah Rasulü'nün (sas.) vahyi tebliğ ettiği farklı inanç gruplarının zihin dünyasında, ahiret azabından kurtuluş için 'fidye' kavramının kullanımına ilişkin bir anlam dünyasının var olduğu anlaşılmaktadır. Muhataplarındaki bu zihni hazır bulunuşluğu esas alan Rasulü Ekrem'in (sas.) içinde bulunduğu toplumun algı ve bilgi tasavvuruyla onlara hitap ederken bu durumu dikkate alarak mecaz içerikli beyanlarda bulunması günlük dilde çok doğal bir kullanım alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fida rivayetlerini kendi bağlamında değil de sonraki dönemlerde tecrübe edilen farklı tartışmalar ekseninde anlamaya çalıştığımızda 'akla aykırılık', 'vahye aykırılık', 'isnadda kusur' gibi çok farklı

gerekçelerle 'hadis' olmadığını ispat etme çabasına girişmek mümkündür. Ancak Müslim'in *el-Camiu's-Sahih*'i dahil pek çok kaynakta nakledilen bu hadis rivayetlerini kendi söylem bağlamı içinde anlamaya çalıştığımızda ise Müslümanlara umut, farklı inanç gruplarına ise uyarı ifadesi içeren bir metinle karşılaşmaktadır.

Yazar Katkı Oranları

Çalışmaya 1. Yazar %50, 2. Yazar % 50 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

"Kabül ve Red Yönünden Fidâ Hadisininin Tahlili" başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur. Yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Abd b. Humejd, Ebû Muhammed Abd b. Humejd b. Nasr el-Kissi. *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humejd*. thk. Mahmûd Muhammed Halil Saidi - Subhi es-Samerrai. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1988.
- Abdulkerîm, Ahmed Ma'bed. *es-Sünnetü'n-nebeviyyeti's-şerife Şübühat ve rudud*. Abudabi: el-Hukemâ, 2020.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnaut - Adil Mürşid. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1998.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesud. *Şerhü's-sünne*. thk. Şuayb el-Arnaut - Muhammed Züheyr eş-Şaviş. I-XVI Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1983.
- Beyhaki, Ebû Bekr Ahmed b el-Hüseyin b Ali el-. *el-Ba's ve'n-nüşûr*. thk. Abu Asım eş-Şevami el-Eseri. Mektebetu Dari'l-Hicaz, 2015.
- Beyhaki, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali el-. *el-Câmi' li-Şuabi'l-iman*. thk. Abdülali Abdülhamid Hamid. XIV Cilt. İstanbul: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.
- Bezzar, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhalik el-Basri. *el-Bahrü'z-zehhar = Müsnedü'l-Bezzar*. thk. Mahfuzurrahman Zeynullah. Beyrut: Müessesetu Ulumi'l-Kur'an, 1988.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b İsmâîl b İbrâhîm Cu'fi. *et-Tarihü'l-kebir*. thk. Muhammed b. Sâlih el-Debbâsî. XII Cilt. Riyad: en-Naşirü'l-Mütemeyyiz, 2019.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b İsmâîl b İbrâhîm Cu'fi el-. *el-Câmiü's-sahih*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. I-IX Cilt. Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- Dârekutni, Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed. *el-İlزامat ve't-tetebbu'*. thk. Ebû Abdurrahman Mukbil b. Vadii. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1985.
- Dorman, Emre. *Allah'a Öğretilen Din*. İstanbul: İstanbul Yayınevi, ts.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenu Ebû Davud*. thk. Şuayb Arnaut - Muhammed Kâmil Karabelli. I-VII Cilt. Beyrut: Darü'r-Risaleti'l-Alemiyye, 2009.
- Ebû Hanîfe, İmam-ı A'zam Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh. *Müsnedü'l-İmam el-A'zam Ebi Hanîfe en-Nu'mân b. Sâbit el-Kûfi*. thk. Ebu Muhammed el-Esyuti. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008.
- Ebü'l-Arab, Muhammed b. Ahmed b. Temim et-Temîmî el-Mağribi. *el-Mihan*. thk. Yahyâ Vehîb el-Cübûrî. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 3. Basım, 2006.
- Elbânî, Muhammed Nâsirüddin el-. *Silsiletü'l-ehâdîsi'l-sahiha ve şey'in min fıkhiha ve fuadiha*. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, ts.
- Gassânî, Ebû Alî Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed. *Takyîdü'l-mühmel ve temyîzü'l-müşkil*. thk. Muhammed Azîz Şems - Ali b. Muhammed el-İmran. Mekke: Dâru Alemi'l-Fevaid, 2000.
- Hatîb, Muhammed Accac. *es-Sünnetu kable't-tedvin*. Daru'l Fikr, 1980.
- İbn Allân, Muhammed b. Ali b. Muhammed Allan el-Bekri es-Sıddiki. *Delilü'l-falihin li-turuk riyazi's-salihin*. thk. Halil b. Me'mun Şeyha. I-IV Cilt. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 4. Basım, 2004.
- İbn Hacer Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed. *Fethü'l-bari bi-şerhi Sahihü'l-Buhârî*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî - Muhibbüddin el-Hatîb. 8 Cilt. el-Matbaatü's-Selefiyye, ts.

- İbn Hacer Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Nüzhetu'n-nazar fi tavzihi Nuhbeti'l-fiker fi mustalahi'l-ehli'l-eser*. Dımaşk: Matbaatü'sabah, 2000.
- İbn Hacer Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Takribü't-Tehzib*. thk. Muhammed Avvame. Haleb: Dâru'r-Reşid, 1996.
- İbn Hacer el-Askalani, Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed. *Tehzibü't-Tehzib*. I-XV Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer. *Tefsirü'l-Kur'âni'l-azim*. IX Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe Dîneverî. *Te'vilu muhtelefi'l-hadis*. thk. Muhammed Muhyiddin el-Esfar. Beyrut: El-Mektebetü'l-İslamiyye, 2. Basım, 1999.
- İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b Yezid er-Rebei el-Kazvini İbn. *es-Sünen*. thk. Şuayb Arnaut - Said el-Lehham. I-V Cilt. Dımaşk: Darü'r-Risaleti'l-Alemiyye, 2009.
- İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b Yezid er-Rebei el-Kazvini İbn. *Sünen-i İbn Mace tercemesi ve şerhi*. çev. Haydar Hatipoğlu. I-X Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2012.
- İbn Melek, Muhammed b. İzzeddin Abdüllatif b. Abdülaziz b. Eminateddin b. Firişte. *Şerhu Mesâbihi's-sünne li-İmam Begavi*. thk. Nureddin Talib. I-VI Cilt. Kuveyt: İdâretü's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 2012.
- İbnü'l-Cevzi, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî. *ed-Duafa ve'l-metrakin*. thk. Abdullah el-Kadı Ebü'l-Fida. I-III Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- İbnü'l-Cevzi, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî. *Keşfü'l-müşkil min hadisi's-sahihayn*. thk. Ali Hüseyin Bevvab. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1997.
- İslâmbulî, Sâmîr. *Tahrirü'l-akl Mine'n-nakl*. İskenderiye: Levant, 2019.
- İtyûbî, Muhammed b. Ali. *Sahîh-i Müslim şerhi el-Bahru'l-muhît*. I-XXXXV Cilt. Riyad: Dâru İbni'l-Cevzi, 1426.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyaz b. Musa b. İyaz el-Yahsubi. *İkmalü'l-Mu'lim bi-fevaidi Müslim*. thk. Yahyâ İsmail. I-IX Cilt. el-Mansura: Dâru'l-Vefa, 1998.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyaz b. Musa b. İyaz el-Yahsubi. *Meşarikü'l-envar ala sıhahi'l-asar*. I-II Cilt. Tunis: el-Mektebetü'l-Atika, ts.
- Kur'an yolu : Türkçe meal ve tefsir*. çev. Hayreddin Karaman vd. I-V Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020.
- Kari, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Ali el-. *Mirkatü'l-mefatih şerhu Mişkati'l-mesabih*. thk. Cemal İtânî. I-XII Cilt. Beyrut: Dâru Kutubi'l- İlmiyye, 2001.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri. *Alternatif hadis metodolojisi*. Ankara: Kitabiyat, 2002.
- Kurtubi, Ebü'l-Abbas Ziyaeddin Ahmed b. Ömer b. İbrâhim. *et-Tezkire fi ahvâli'l-mevta ve umuri'l-ahire*. thk. Sâdık b. Muhammed b. İbrâhim. Riyad: Mektebetu Dari'l-Minhac, ts.
- Kurtubi, Ebü'l-Abbas Ziyaeddin Ahmed b. Ömer b. İbrâhim. *Müfhim lima eşkele min telhisi Kitâbi Müslim*. thk. Muhyiddin Dîb Müstû vd. VII Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1996.
- Kusayyir, Ahmed b. Abdilazîz b. Mukrin el-. *el-Ehâdisü'l-müşkiletü'l-vâridetü fi tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 2008.
- Lâşin, Mûsâ Şâhin. *Fethu'l-Mun'im Şerhu Sahîhi Müslim*. Kahire: Darûş-Şurûk, 2002.

- Mahir, Ahmed Abduh. “ومن خرافات صحيح مسلم أيضا تجد حديث ... ورسوله”. *Twitter*. Erişim 17 Eylül 2022. <https://twitter.com/ahmedabdum Maher/status/1333956280822611968?lang=ar>
- Mervezî, Ebû Abdullah Nuaym b. Hammad b. Muaviye Nuaym b. Hammad el-. *Kitabü'l-Fiten*. thk. Semîr b. Emin ez-Züheyri. Kahire: Mektebetü't-Tevhid, ts.
- “İnkârü Hadîsi'l-Kitâbî Fidâ li'l-Müslimi mine'n-Nâr”. *Mevsûatu beyâni'l-İslam : er-red ale'l-iftirâât ve'ş-şübühât el-kismü's-sâlis : es-sünnetü'n-nebeviyye*. ed. Dalya Muhammed İbrahim. Kahire: Dâru Nehdati Mısır, 2012.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahih-i Müslim*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. I-VIII Cilt. Beyrut: Dâru İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1991.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-. *Sahihi Müslim bi-şerhi'n-Nevevi = el-Minhac*. el-Matbaatü'l-Mısriyye, ts.
- Osmanî, Muhammed Taki. *Tekmile Fethi'l-mülhim bi-şerhi Sahih-i Müslim*. I-VI Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 2006.
- Ruyani, Ebû Bekr Muhammed b. Harun. *Müsnedü'r-Ruyani : ve bi zeylihi'l-müstedrek mine'n-nususi's-sakita*. thk. Eymen Ali Ebû Yemani. I-III Cilt. Kahire: Müessesetu Kurtuba, 1995.
- Sürûr, Rifâî. “Reddü Şübheti'l-Kitâbiyyi Fidâen li'l-Müslimi mine'n-Nâr”. *islamway*. Erişim 01 Eylül 2022. <https://ar.islamway.net/article/3008>
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr. *ed-Dibac ala Sahih-i'l-İmam Müslim b. el-Haccac*. VI Cilt. Dâru İbn Affan, 1996.
- Şehrezûrî, İbnü's-Salâh el-İmâm Ebû Amr Osmân b Abdurrahman eş-. *Ulümü'l-hadis = Mukaddimetu İbni's-Salâh*. thk. Nureddin İtr. Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1984.
- Şevkani, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlani. *Fethü'l-kadir*. Dimaşk: Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b Ahmed b Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Târik b. İvadullah - Abdulmuhsin b. İbrâhim. I-X Cilt. Kahire: Darul Haremeyn, 1995.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b Ahmed b Eyyûb. *Müsnedü'ş-şamiyyin*. thk. Hamdi Abdülmeccid Selefî. I-IV Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1989.
- Tâî, Muhammed b. Ali et-. *Kitâbü'l-erbain fî irşadi's-sairin ila menazili'l-müttekin*. thk. Abdüsettar Ebu Gudde. Beyrut: Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 1999.
- Teymi, Ebü'l-Kasım Kıvamü's-sünne İsmail b. Muhammed b. Fazl Talhi İsfahani. *Kitâbü't-Tergib ve't-terhib*. thk. Eymen b. Salih b. Şa'ban. Kahire: Dârü'l-Hadis, 1993.
- Vahidi, Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisaburi. *et-Tefsirü'l-vasit fî tefsiri'l-Kur'âni'l-mecid*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud vd. I-IV Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Zehebi, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Mizanü'l-i'tidal fî nakdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed Bicavi. I-IV Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.

Extended Abstract

In reliable hadith sources, especially Imam Muslim's al-Jami'u al-Sahih, there are rumors that Jews and Christians will be offered as ransom for the salvation of sinful Muslims from Hell, and that the sins of Muslims will be blamed on Jews and Christians.

There are those who see these narrations as weak or an issue, just as they were in ancient times, on the grounds that they are against the Qur'an, Sunnah and reason. Those who reject the narration show the verse "No sinner bears the sin of another" (Fatir, 35/18) as evidence for their thoughts.

On the other hand, the opponents of those who defend the narration state that they evaluate texts of the Qur'an and the Sunnah in a fragmentary approach. Those who defend the narration show evidence the verse that "They will certainly carry other burdens along with their own burden of sin" (al-Ankebut, 29/13). For those who accept the authenticity of the Fida narration in order to understand the hadith correctly, the verse "Here are the inheritors" (al-A'raf, 7/43) and Abu Hurayra's narration that "Everyone has a place in Paradise and Hell" should be included in the evaluation. According to the hadith, the Prophet Muhammad (pbuh) states the following: "There is no one among you who does not have two mansions: One mansion is in Paradise and another mansion is in Hell. Therefore, when a man dies and enters the fire, the people of Paradise will inherit his mansion in Paradise. The verse "Here they will be the heirs." confirms this."

While Bukhari argues that the narrations about intercession and going to heaven after burning in hell for a while are more authentic than the fida narration, Bayhaki states that the narration is not contrary to the hadiths of intercession, and that each of the ransom and intercession corresponds to the situation related to different processes.

Nawawi, one of the Muslim commentators, states that the narration that the sins of Muslims will be blamed on Jews and Christians should be interpreted because it is contrary to the Qur'an. One of the ta'wils offered by Nawawi is that unbelievers are the initiators of sins. Beyhaki, on the other hand, especially Şeddâd b. Saîd Abu Talha er-Râsibî says that since the hadith cannot be seen as authentic due to the narrators who are cited, ta'wil can be valid in case of conflict of sound hadiths with the Qur'an.

One of the evidences brought by Sheikh Ma'bed, one of those who defended the authenticity of the narration, to confirm the narration about the transfer of sins is the hadith of bankruptcy. (Muslim, 1991, "Birr", 59 (IV/1997)) Transfer of sins, like the one, is not a violation of the principle of "everyone will be rewarded for their deeds" or an injustice.

In the Fida narration, it is seen that there is uncertainty about who will be the belief group that will be offered as a ransom for the salvation of Muslims. In the narrations, this belief group is referred to as "Jews and Christians", "Ahlu Kitabeyn", "Potheics", "Ahl al-Milal", "Ahl al-Adyan", "yajuj and majuj unbelievers", "Ahl al-Dhimma" or "infidels".

Adding the word "aw qale min ahl-i ahl al-kitab" in the work of Abu al-Arab to the phrase "the polytheists" in the narration by Ibn Majah, and the "Ahl al-dhimmah or ahl al- shirk" in the narration by Abd Humayd. It is noteworthy that although the word "shirk" and the word "Ahl al-kitabayn" in Taberânî's narration in Mu'cem al-Awsat are the same isnad, they are referred to as "infidels" in Musnad al-Shamiyyin. This situation indicates that the narrators are indecisive about who is the belief group that will be thrown into the fire for the salvation of Muslims.

Considering the health and diversity of the rumors, it is seen that the belief group that will be thrown into the fire for Muslims is Jews and Christians. However, considering that the reason why Jews and Christians are offered as ransom is their attitude towards Muslims rather than their belief, it is seen that the mass to be offered as ransom includes the belief groups mentioned in other narrations.

While the hadith scholars evaluate the fida hadith, they include the verse that Paradise will inherit; The scholars of tafsir also recite the verse, "Here are the inheritors, they will inherit the paradise of Firdaws and they will stay

there forever" and "Here is paradise for you, it is yours for the good deeds you have done" (al-A'raf, 7/43) While interpreting, they pointed to the hadiths of fidyah. (Ibn Kathir, 1998, vol. V/405; Shawkani, 1998, vol. III/563) Contrary to what is claimed, the discussions on the fida narration, especially in the ancient period, are important that they show that hadith scholars not only criticized the isnad, but also criticized the text.

